

BAKOS ISTVÁN

Társadalomtudományi kutatások – vidéken

1. REGIONÁLIS FEJLESZTÉS ÉS TUDOMÁNYOS KUTATÁS

Egy ország társadalmi-gazdasági fejlődését nagymértékben befolyásolja, hogy a rendelkezésre álló erőforrások elosztásánál, új beruházások indításánál mennyire veszik figyelembe a területi adottságokat és igényeket.

A magyar településstruktúra az első világháborút követő nagyarányú területcsökkentés folytán, gyakorlatilag egyközpontúvá, erősen centralizált jellegűvé vált. Néhány más európai országhoz hasonlóan, jellemző országunkra a tudományos-kulturális intézményeknek és az igazgatási apparátusnak a fővárosba való nagyfokú koncentrálása. Tudományos közéletünk egyik gyakran emlegetett, érzelmi-hangulati mozzanatoktól is befolyásolt, de valós problémája a budapesti és a vidéki tudományos élet lehetőségének különbözősége, amely számokkal, statisztikai adatokkal is szemléltethető: jelenleg a fővárosban van a kutatóbázis 80 százaléka, míg a társadalmi termelés háromnegyed része vidéken folyik. A feszültség a két adat alapján nyilvánvalónak látszik, a tudományos kutatóbázis egy részének vidékre telepítése, arányosabb elosztása azonban csak egy hosszabb folyamat eredményeképpen lehetséges.

Hazánkban a hatvanas évek közepétől egyre sürgetőbb feladatként fogalmazódott meg a hosszútávú területi tervezés igénye, a vidéki ipar fejlesztése és — a főváros mellett — új nagyipari, kulturális centrumok kialakításának szükségessége. A gazdaságirányítás új rendszerének részeként kialakított hosszútávú területfejlesztési politika célja a hatékony területi gazdaságfejlesztés biztosítása — kölcsönhatásban a társadalmi-gazdasági fejlődéssel —, valamint az ország különböző területein élő népesség életkörülményeinek kiegyenlítése volt. A gazdaság térbeli-települési megoszlása közötti különbségek csökkentésére pedig térbeli fejlesztési stratégiákat dolgoztak ki. (Enyedi György: Gazdaságpolitika és területi fejlődés. Valóság, 1978/5.) A gazdaságirányítás reformjának fő területfejlesztő hatása a gazdasági és igazgatási döntések bizonyos fokú decentralizációjából (vállalati önállóság és helyi tanácsi önállóság növekedése) fakadt, de korlátait is ez jelentette.

Az 1971-ben elfogadott Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció például feltárta és körvonalazta a hazai urbanizálódás tervezett folyamatát, de amikor meghatározta a településhálózat fejlesztésének elveit, a decentralizáció helyett a dekoncentrációt érvényesítette, mesterséges elsorvasztásra ítélve ezzel a hazai települések több mint egyharmadát. Ebben az időben került sor a hat nagy tervezési-gazdasági körzet kialakítására és a következő regionális fejlesztési feladatok körvonalazására:

- a nagyobb városok intézményhálózatának továbbfejlesztése; új centrumok kialakítása a főváros mellett,
- a városhálózat térbeli szerkezetében meglévő hiányok pótlása,
- az ipari termelői erő arányosabb fejlesztése,
- a mezőgazdaság korszerűsítése,
- a tudományos-kulturális-oktatási központok kialakítása,
- korszerű infrastruktúra létesítése.

A feladatok tovább gyűrűztek a gazdasági munkában és a tudományos kutatásban is, amelynek korábbi állapotáról — 1969-ben — az MSZMP KB Tudomáspolitikai Irányelvei a következőket állapították meg:

„A kutatóhálózat regionális elhelyezkedése kedvezőtlen. A 130 főhivatású kutatófejlesztő intézetből mindössze 24 működik vidéken. Ennek a helyzetnek egyik oka az, hogy ma még több helyen nem kedvezőek azok a feltételek (lakás, házastársak elhelyezkedése, kulturális ellátottság, gyerekek iskoláztatása), amelyek lehetővé tennék, hogy a kutatók szívesen dolgozzanak vidéki kutatási központokban. A vidéken dolgozó kutatók esetenként úgy érzik, hogy egy-egy helyi vezető csoport szubjektivitásának jobban ki vannak szolgáltatva, mint a fővárosban.” Az irányelvek megjelölték az ezzel kapcsolatos feladatokat is: „Részben a vidéki egyetemi kutatások fejlesztésével, részben kutatóintézetek vagy részlegek vidékre való telepítésével meghatározott profilú vidéki tudományos centrumok kialakítására kell törekedni. Kívánatos olyan életkörülmények és közéleti szellem megteremtése, hogy a kutatók szívesen dolgozzanak ilyen vidéki központokban.”

A hatvanas évek második felétől kezdve tehát tudatos törekvéssé vált a vidéki szellemi élet fejlesztése. Ez megmutatkozik a vidéki egyetemi-főiskolai bázis növekedésében, vidéki tudományos intézetek (pl. Szegedi Biológiai Központ) létesítésében, a vidéki közgyűjtemények, országos jelentőségű közművelődési intézmények, fórumok (folyóiratok, színházak, rádió-, tv-stúdiók stb.) fejlődésében. Mindezek együttesen elősegítették a „szellemi élet decentralizálásának” folyamatát, hozzájárultak az ország szellemi életének erősödéséhez, egy olyan szellemi közélet kialakulásához, amely egyre inkább háttérrel adhat a tudományos kutatás — ezen belül a társadalomtudományi kutatások — számára is.

Elősegítette a kutatások — különösen a társadalomtudományi kutatások — fejlődését az is, hogy egyrészt fokozódott a kutatómunka iránti elvárás a felsőoktatásban és a háttérrel szolgáló könyvtári-levéltári-múzeumi bázisban, másrészt az, hogy a publikációs lehetőségek a helyi folyóiratok (pl. Alföld, Tiszatáj, Jelenkor, Forrás, Napjaink), és a periodikák (Soproni Szemle, Vasi Szemle, Békési Élet, Borsodi Szemle stb.) számának gyarapodásával egyre szélesedtek. Vekerdi László a Valóságban (1979/10), Zimonyi Zoltán pedig az Új Forrásban (1979/1) ezekről részletes áttekintést adott, így tanulmányomban az ő elemzéseikre is támaszkodhattam. Hozzájárult a vidéki kutatások fejlesztéséhez a tudományos egyesületek, társaságok vidéki taglétszámának emelkedése, a vidéken tartott ülések számának növekedése is. (Annak ellenére, hogy vidéken nincs központja egyetlen tudományos egyesületnek vagy társaságnak sem, a vidéki taglétszám közel fele — egyes tagszervezetekben kétharmada — az összes taglétszámnak.)

A Magyar Tudományos Akadémia a vidéki akadémiai bizottságok létrehívásával segítette és segíti elő a tudományos kutatás fejlődését, a kutatások regionális koordinálását. Pécsen, Szegeden, Debrecenben, Veszprémben és Miskolcon működnek ilyen bizottságok. A hazai tudományos élet fejlődését befolyásolta a gazdasági és kulturális terület regionális szükségleteinek, igényeinek gyarapodása is, melynek kielégítésében a legjelentősebb szerepet a vidéki felsőoktatási intézmények vállalják. Ezért kulcskérdés a felsőoktatási intézmények és a régiók fokozódó együttműködése, a felsőoktatási intézmények és más termelő- és kutatóhelyek szoros regionális kooperációjának megteremtése, amelyhez viszonylag kedvező feltételt nyújthatna a felsőoktatási intézmények területi eloszlása. Jelenleg a hazánkban működő 77 felsőoktatási intézmény közül 23 van Budapesten, a többi 54 intézmény az országban szét-szórva, 35 helységben található. Igaz viszont, hogy a fővárosi felsőoktatási intézményekben dolgozik az oktatóknak több, mint a fele, és tanul a hallgatók 47 százaléka.

Felsőoktatási intézményt valamennyi megyében találhatunk. Ezek többsége azonban szűk, szakirányú képzést adó, kisméretű, kedvezőtlen háttérfeltételekkel dolgozó intézmény, ahol a tudományos kutatómunka számára szükséges feltételeket (jó könyvtár, laboratórium, kutatóidő stb.) biztosítani nem tudják. Nevesebb, iskola-teremtő tudósokat sem tudnak ilyen intézményekbe csábítani, így ezek kutatómun-

kája, illetve hatása a tágabb környezetre igen esetleges. Egy másik gond, hogy — részben a felsőoktatási intézmények miniszteriális irányításának megoszlása folytán — merev határok vannak az egyes intézmények között, ami az ésszerű kooperáció kialakítását is gátolja. Akadályozza például azt, hogy nagyobb egyetemi városainkban a különböző intézményekben a párhuzamosan működő, gyakran túlterhelt matematikai, fizikai, marxizmus—leninizmus stb. tanszékek helyett egy-egy nagy létszámú, komoly kapacitással rendelkező szervezeti egység jöjjön létre, amely jobb munkamegosztással, színvonalasabban látná el valamennyi felsőoktatási intézmény hallgatóinak oktatását, és a kutatásban is nagyobb feladatokra lenne képes. Az azonos városban levő felsőoktatási intézmények közötti együttműködés minden téren elégtelen, de különösen az a tudományos kutatásban. Mindemellett a felsőoktatást és kutatást is magában foglaló regionális koordinációra történtek kezdeti lépések pl. Debrecenben és Veszprémben, ahol regionális koordinációs tanácsokat hoztak létre. Ugyancsak ebbe a sorba illik az Oktatási Minisztérium által kezdeményezett területi számítóközpont-hálózat kialakítása, amelynek már Szegeden, Pécsen és Zalaegerszegen működnek egységei, s további központok kialakítása is folyamatban van. Különösen a természet- és a műszaki tudományokban találunk jó példákat a regionális kooperációra. Ilyen pl. a Szegedi Biológiai Kutatóközpont, a József Attila Tudományegyetem, a Szegedi Orvostudományi Egyetem és a Szegedi Gabonakutató Intézet regionális együttműködése, amelyet elősegít „Az életfolyamatok szabályozásának mechanizmusa” című OTTKT főirány Szegedre telepítése, vagy a Keszthelyi Agráregyetem és a Veszprémi Vegyipari Egyetem kutatási-alkalmazási együttműködése stb. Ezek már a regionális kooperáció kialakításának kezdeti eredményei.

Itt kell fölvetnünk még egy kérdést, amely a vidéken folyó kutatásokra erőteljesen hat. Ez pedig a megyei társadalmi és állami szervek, valamint a felügyeleti területükön működő felsőoktatási kutatóhelyek kapcsolata, viszonya. A nagyobb egyetemi városokban ennek kialakult hagyományai vannak, s ritkábban fordul elő, hogy az egyetemi autonómiát megsértve, direkt irányítási módszerekkel szóljanak bele az intézmények oktató- és kutatómunkájába, káderpolitikájába stb. Kisebb, tradíciókkal alig rendelkező intézmények esetében ez már gyakoribb jelenség. Veszélyét, úgy vélem, nem szükséges részletesen elemezni, csak utalok arra, hogy a helyi (megyei) igények túlzott érvényesítésének szándéka a tudományos kutatás és a felsőoktatás egyetemes, országos és regionális törekvéseit szoríthatja háttérbe, csökkentve ezzel hatékonyságát és hitelét is. Az egyetemi autonómia és demokrácia megsértése a felsőoktatási intézményen belül is a hatalmi-személyi kapcsolatok primátusának hagy teret, s kevéssé engedi a végzett munka minősége és hatékonysága szerinti megítélés érvényesülését. A tudományos iskolák helyett a tudományos monopóliumok, a tudományos viták helyett a szentenciák és dogmák uralják ilyenkor a tudományos közéletet. Különösen fontos az egyetemi autonómia és demokrácia érvényesülése a társadalomtudományi kutatásokban, főképp vidéken.

Az elmúlt másfél évtizedben érvényesülő regionális fejlődési folyamatok a hetvenes évek második felében megtorpantak, „megállt a területi kiegyenlítődési folyamat, s egyes vonatkozásokban újabb koncentráció indult meg. Ismeretes, hogy ennek ismét gazdaságpolitikai oka van: a kedvezőtlen világgazdasági helyzet nagy erővel hozta felszínre gazdaságunk gyengéit, s a jelen gazdasági »szükségállapotban« a központi ellenőrzés és a központi beavatkozás megerősödött”. (Enyedi: i. m.) E tendencia, véleményem szerint, a korábbi rossz beidegződések hatására alakult ki. Ahhoz azonban, hogy túljussunk gazdasági és társadalmi nehézségeinken, a további decentralizáción és a szocialista demokrácia kiteljesítésén át vezet az út. Ehhez pedig szükség van a vidéki települések közéletének aktivizálására, amelyet a valóságfeltárással és cselekvésre orientálással foglalkozó társadalomtudományi kutatások is elősegíthetnek.

2. TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK VIDÉKEN

A hazai társadalomtudományi kutatóbázis kialakulásában a történelmi előzmények mellett a társadalompolitikai, az oktatási-kulturális és a gazdaságpolitikai hatások érvényesültek. Történelmi előzményként — a németesítési törekvések után — az a tény, hogy az első világháborút követően olyan nagyvárosok, kulturális centrumok, mint Pozsony, Kassa, Nagyvárad, Kolozsvár, Temesvár, Újvidék határainkon kívülre kerülésével Budapest tudományos-kulturális szerepe rendkívülien megnőtt. Ezt a túlsúlyt bizonyos mértékig enyhítette, de nem ellentételezte a szegedi, pécsi és debreceni tudományegyetemek létrehozása, illetve megerősítése.

A trianoni Magyarország társadalompolitikáját a végletes osztályelnyomás és kizsákmányolás, gazdaságpolitikáját a német imperializmusnak alárendelt konzervatív feudál-kapitalizmus; oktatási és kulturális törekvéseit a magyar kultúrfölny hirdetésén alapuló nacionalizmus, valamint a társadalmi hierarchia tartóztatásának szándéka hatotta át. A felsőoktatás korszerűtlen struktúrája — ahol az intézmények fele hittudományi főiskola, a hallgatók egyharmada jogász volt, s amelyben a lakosság több, mint háromnegyedét adó proletárok és agrárproletárok fiainak aránya 6—7 százalékot ért el — tükrözte a torz társadalmat. A II. világháború hatalmas veszteségeit súlyosbította a magyar polgárság sajátos rétegét alkotó, jelentős számú, vidéki magyar zsidóság elpusztítása. A felszabadulás utáni egyetemi reform, a népi kollégiumi mozgalom és a felsőoktatás szakmai struktúrájának átalakítása kedvező, demokratikus folyamatot indított el, de az ötvenes évek elején a politikai életben és az irányításban bekövetkezett centralizációs tendenciák a felsőoktatás egészére és a tudományos életre is rányomták bélyegüket. Az ekkoriban kialakított főhivatású kutatóintézeteki bázis — amelyet főként a felsőoktatási intézmények rovására fejlesztettek, azokból vonva el jelentős erőket — szinte teljes egészében a fővárosban kapott helyet. Csökkentette a vidéki kutatások súlyát az is, hogy a társadalomtudományok fejlődésére, számbeli gyarapodására nagymértékben ható megrendeléseket, a párt és az állami szervek igényeinek kielégítését, döntően a fővárosban működő társadalomtudományi kutatóhelyekre bízták.

A hatvanas évek elejétől érvényesülő, s az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével megerősödött decentralizációs törekvések a társadalmi-gazdasági élet egészére, így a társadalomtudományok vidéki fejlődésére is hatással voltak. Ez tükröződött a Tudománypolitikai Irányelvekben, a vidéki akadémiai bizottságok létrehozásában, tükröződött olyan konkrét intézkedésekben is, mint a felsőoktatási intézményhálózat kialakítása, melynek során valamennyi megyében létesült felsőoktatási intézmény, vagy például abban is, hogy a Pécsi Tudományegyetem Közgazdasági Karral egészült ki. Az e téren megtett — főleg extenzív irányú — fejlődés ellenére azt tapasztaljuk, hogy a Tudománypolitikai Irányelvek célkitűzéseit e téren sem hajtottuk még végre, a vidéki társadalomtudományi kutatóbázis helyzete nem kielégítő; újabb erőfeszítésre, intézkedésekre van szükség a kutatások korszerűbbé, eredményesebbé tételéhez, egy egészségesebb munkamegosztás kialakításához. Az alábbiakban a főbb problémák, tendenciák elemzésével, ennek lehetőségeit kívánjuk feltárni.

A vidéki társadalomtudományi kutatások helyzetét nagymértékben meghatározza az, hogy az adott tudományterületen milyen hagyományokkal, szakemberekkel, intézményekkel, eredményekkel rendelkeznek, illetve az is, hogy a párt- és az állami szerveknek milyen igényei, elvárásai vannak kutatásaikkal kapcsolatban, s ennek kielégítésére milyen feltételeket, lehetőségeket teremtenek. A statisztikai adatok alapján megállapítható, hogy a társadalomtudományi kutatóhelyek rendelkező 21 tárca, illetve országos főhatóság közül mindössze ötnek van vidéki kutató bázisa. Hagyományait és számszerű adatait tekintve is legnagyobb bázissal az Oktatási Minisztérium rendelkezik, amely a vidéki társadalomtudományi kutatóhelyek 78 százalékát felügyeli, s ezekben dolgozik a vidéki társadalomtudományi kutatók háromnegyed része. Kicsi és meghatározott profilú kutatóbázissal rendelkeznek még a Mezőgazdasági és Élelelmiszerügyi Minisztérium, a Kulturális Minisztérium, az Egészség-

ügyi Minisztérium és végül az egyetlen főhivatású kutatóintézetet, az 1943-ban alapított Dunántúli Tudományos Intézetet, a Magyar Tudományos Akadémia felügyeli.

Nincs vidéki kutatóbázisa pl. a legjelentősebb társadalomtudományi kutatási ráfordítással rendelkező tárcának, az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztériumnak (1976-ban az összes társadalomtudományi kutatási költségek 26,6 százaléka a tárca kutatóhelyein került felhasználásra), és az ugyancsak jelentős kutatóbázissal rendelkező ipari minisztériumoknak, noha termelésük java része, üzemeik, munkásaik többsége vidéken dolgozik. Ez utóbbiban közrejátszott az, hogy a vidéki ipartelepítés felemás módon, többnyire a fővárosi központ meghagyásával történt, s így a nagyvállalatok ipari kutatásának tervezett decentralizációját sem hajtották végre, aminek az lett a következménye, hogy ipargazdaságtani és szervezési kutatások 1968 óta sem kerültek jelentősebb mértékben vidékre. A KSH vidéki kutatóhellyel nem rendelkezik, területi igazgatóságain azonban jelentős regionális területfejlesztési, statisztikai és demográfiai kutatásokat folytatnak.

Hazánkban 1978-ban összesen 437 társadalomtudományi kutatóhely működött: 34 kutatóintézet, 213 egyetemi, 158 főiskolai tanszék és 33 egyéb (könyvtári, múzeumi, levéltári stb.) kutatóhely. A 437 kutatóhely közül 256 a fővárosban, 181 vidéki városainkban működik. A társadalomtudományi kutatások fő intézményi bázisai vidéken az egyetemi és főiskolai tanszékek, hiszen amíg a 34 főhivatású kutatóintézet közül mindössze egy, a 33 egyéb kutatóhely közül pedig 4 van vidéken, addig a 213 egyetemi társadalomtudományi tanszék közül 93, a 158 főiskolai társadalomtudományi tanszék közül 83.

Megállapítható, hogy szélesebb profilú társadalomtudományi kutatóbázis csak nagy egyetemi városainkban alakult ki. Három egyetemi városban: Szegeden, Pécsen és Debrecenben találjuk az összes vidéki társadalomtudományi kutatóhely és kutató kétharmadát, míg a harmadik harmad összesen 22 városban szóródik szét. A társadalomtudományi kutatások regionális struktúrájának aránytalanságai (elsősorban a főváros és a vidék közötti aránytalanságok) több területen megmutatkoznak. Így a vidéki kutatóhelyek általában jóval kisebb létszámúak, gyengébb felszereltségűek, rosszabb ellátottságúak. Aránylag jóval kevesebb a minősítéssel rendelkező szakemberek száma is. Amíg 1978-ban az összes társadalomtudományi kutatóhelyek 42 százalékát találhattuk vidéken, addig a kutatóknak csupán 22 százaléka; az összes dolgozóknak 18,7 százaléka, és a ráfordításoknak mindössze 6,7 százaléka jutott a vidéki társadalomtudományi kutatóhelyekre; azaz vidéken az egy főre jutó kutatási ráfordítások harmadakkora összeget sem tesznek ki, mint a fővárosban, és jóval rosszabb a kutató—segéderő arány is. Ez azonban főként abból adódik, hogy vidéken jobbára csak egyetemi-főiskolai kutatóhelyeken folytatnak társadalomtudományi kutatásokat.

A vidéki társadalomtudományi kutatóbázis alapvető sajátossága, hogy a kutatók olyan intézményekben dolgoznak, amelyeknek fő feladatukra nem a tudományos kutatás (hanem az oktatás, a közgyűjteményi, közművelődési stb. feladatok ellátása). Ez pedig nemcsak azt jelenti, hogy munkaidejüknek csak egy részét fordíthatják tudományos munkára, hanem azt is, hogy intézményük finanszírozása nem a kutatómunka igényei szerint történik. Ennek következtében a kutatómunka anyagi, tárgyi, technikai feltételei rendkívül kiegyensúlyozatlanok, a lehetőségek szerények, a kutatóintézeti körülményekhez képest pedig kifejezetten szegényesek.

A főváros—vidék alapvető ellátottságbeli különbségei mellett jelentős eltérések vannak az egyes régiók között is. Egyik fontos probléma, hogy a hat nagy regionális egység közül kettőben, az észak-magyarországi — központja: Miskolc — és az észak-dunántúli — központja: Győr —, rendkívül kicsi és szűkkörű a társadalomtudományi kutatóbázis. Az észak-magyarországi régióban Eger (Ho Si Minh Tanárképző Főiskola), az észak-dunántúli régióban Szombathely (Tanárképző Főiskola) rendelkezik szélesebb kutatógárdával, de ezek is csak töredékét adják a többi régióban levő társadalomtudományi kutatási kapacitásnak. Gyakorlatilag csak a tanárképzéssel összefüggő, elsősorban a pedagógiai, illetve — figyelembe véve a két

területen található műszaki felsőoktatási intézmények ideológiai tanszékeit is — a szélesebb értelemben vett filozófiai, marxizmus—leninizmus tudományágazat művelése mondható kielégítőnek. Az észak-alföldi körzetben hiányzik a jogi és a közgazdasági felsőoktatás, illetve kutatás, a dél-alföldiben a közgazdasági, a dél-dunántúli-ban pedig a bölcsészeti felsőoktatás és kutatás.

Áttekintve a bázist, megállapíthatjuk, hogy valamennyi területen a legnagyobb és legszélesebb kutatási kapacitással a pedagógiai és a szélesebben értelmezett filozófiai tudományágazat rendelkezik. Viszonylag jelentős a vidéki felsőoktatási és kutatási bázisa — de csak bizonyos régiókra korlátozódik — a történelem, a nyelvészet, az irodalom, a pszichológia, az állam- és jogtudományok, a néprajz-, a kultúra- és közművelődési kutatásoknak, a gazdaság- és településföldrajzi kutatásoknak és az agrárgazdaságtan művelésének.

Szerényebb vidéki kapacitással rendelkeznek a közgazdaságtudományok, a szervezési- és számítástechnikai kutatások, és egyáltalán nincs bázisa a szociológiának. Ez utóbbi néhány tudományterület — ahol a legnagyobb az elmaradás — ugyanakkor a legfontosabb szerepet játszhatná a területi gazdasági-társadalmi feladatok feltárásában és tudományos megalapozásában. Ezt az országos és a helyi párt- és állami szervek egyre nagyobb mértékben igénylik, egyre több ilyen jellegű megbízást kívánnak adni az intézményeknek, amelyek azonban — megfelelő szakemberek híján — csak szerényebb mértékben és színvonalon tudnak eleget tenni a kívánásoknak. Az MSZMP Társadalomtudományi Intézetének közelmúltbeli tájékozódása szerint például az utóbbi években valamennyi megyei pártbizottság végeztetett szociológiai vizsgálatokat, elemzéseket — egy-egy fontos társadalompolitikai feladat feltárása, elősegítése érdekében — e vizsgálatok többsége azonban meglehetősen elmaradt a kívánalmaktól.

Amennyiben a regionális szerepkört és a decentralizációt a jövőben erősíteni kívánjuk, úgy szükség van arra, hogy a valóságfeltárást és a gazdaságpolitikai, társadalompolitikai törekvések tudományos megalapozását közvetlenebbül segítő tudományágazatok (közgazdaságtudományok, szervezéstudományok, szociológia stb.) vidéki fejlesztését az eddigieknél jóval nagyobb mértékben segítsük elő. Az utóbbi évtizedben hazánkban a társadalomtudományi kutatásokban is kezd meghonosodni a több kutatót, intézményt és tudományterületet magában foglaló, komplex kutatási programok szervezése. Az ezekben való részvétel egyrészt a kutatások közvetlenebb társadalmi-gyakorlati felhasználásával kecsget, másrészt jelentős fejlesztési lehetőségekkel jár.

Jelenleg a társadalomtudományokban 4 OTTKT (Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv) főirány és 15 egyéb kiemelt kutatási program van. A vidéki kutatóhelyek azonban számuknál és arányuknál jóval kisebb mértékben kapcsolódtak be ezekbe a kiemelt kutatásokba. Ennek oka részben a vidéki kutatók kedvezőtlen tudományági eloszlásában, részben a fővárosi kutatóhelyek monopolhelyzetében, részben a szervezés nehézségeiben keresendők. Jelentős, de egyedi jellegű a vidékiek részvétele „A köznevelési rendszer fejlesztése” és „A közigazgatás fejlesztésének tudományos megalapozása” című OTTKT főirányokban, és nagy az érdeklődés „A történelmi és kulturális hagyományaink, emlékeink komplex kutatása” című, tervezett OTTKT főirány iránt, amely elsősorban a humán tudományok kutatóit fogja majd össze.

A vidéki múzeumokban elsősorban a régészet, néprajz, új- és legújabb kori történet és a művészettörténet tudományterületét művelik „terepen”, míg a levéltárak az új- és legújabb kori történet- és a helytörténetírás elsődleges bázisai. Mind a levéltárak, mind az erre felkészült könyvtárak igen fontos előkészítő és kiegészítő bázisai kell, hogy legyenek a társadalomtudományi kutatásoknak. Segédletek, forráskiadványok, bibliográfiák, repertóriumok stb. készítésével járulhatnak hozzá a kutatásokhoz, azok korszerű műveléséhez. Sajnos ma még csak elvétve találunk ilyen jellegű színvonalas szolgáltatást, igaz, hogy ezt a jelenlegi kutatások, a kutatók sem igen igénylik. Ez részben azzal függ össze, hogy a vidéki kutatóhelyeket, kutatókat

csak ritkán és igen kis mértékben vonják be országos jellegű főirányok, központi kutatási feladatok megoldásába. Ennek híján a kutatások, kutatási módszerek is csak lassabban fejlődnek, az anyagi ellátottság is jóval szerényebb.

Külön kell szólnunk a vidéki társadalomtudományi közélet egy örvendetes jelenéséről, arról a nagy kutatási kedvről, amely az intézményi kereteken túl szélesedett ki. Ezek a kutatások elsősorban helytörténeti, néprajzi, nyelvészeti (földrajzi helynévgyűjtés, nyelvjáráskutatás) és honismereti vonatkozásban bontakoztak ki, gyűjtőmunkával összekötve. Bár akadnak problémák a tudományos színvonallal, ugyanakkor vannak igen gyümölcsöző eredmények is (földrajzi helynévgyűjtmények, nyelvjáráskataszter, helytörténeti kiadványok). Alapjában véve ez a kutatást segítő önkéntes tevékenység hozzájárul a kutatómunka eredményei iránti fogékonyság növeléséhez, a kutatói kapacitás bővítéséhez, egyes esetekben pedig új kutatók felfedezését is eredményezheti. Különösen nagy a jelentősége ennek a környező országokban élő, mintegy 3,5 millió magyar nemzeti kisebbség esetében, ahol a hivatásos társadalomkutatóknak a magyar népességhez viszonyított aránya csak töredéke a hazainak. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy főként a történettudomány, a néprajz, a nyelvészet hazai művelőinek is figyelembe kell venniük nemcsak országunkra, hanem az egész magyarságra vonatkozó ismereteket, segíteniük kell azok gyarapodását.

3. A KUTATÁSOK HELYZETE — AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS PROBLÉMÁI

A társadalomtudományi kutatások egyik alapvető feltétele, hogy a kutatók megfelelő kapcsolatokat építsenek ki mind az adott társadalmi közeggel, mind a hazai és külföldi tudományos partnerekkel. Különösen fontos ez a vidéki társadalomtudományi kutatások esetében, amelyeknél az elszigetelődés, a provincializmus veszélye sokkal nagyobb, mint a szélesebb tudományos közélettel rendelkező fővárosi kutatóhelyeken. A kapcsolatok kialakítását részben intézményes keretek, részben a személyes együttműködési szándékok biztosítják. Mind a felsőoktatás, mind a kutatás és a gyakorlat kapcsolatának személyeken keresztül való realizálása lehetne. A társadalmi-gazdasági élet különböző területein több éve dolgozó egykori hallgatók egy része ugyanis minden bizonnyal végez — munkaköréből adódóan vagy szabad idejében — olyan kutatómunkát, amely az intézmény kutatási profiljába illik. Ezek bevonása a kutatómunkába — akárcsak konzultatív partnerként is — rendkívül nagy előnyt hozhat mindkét fél és az adott társadalmi-szakmai környezet számára. Én ezt, az egykori hallgatókkal — posztgraduális képzés formájában — kialakított vagy kialakítandó intézményes kapcsolatot tartom a legfontosabbnak, mert ez közvetíthetné leginkább a felsőoktatási intézményt körülvevő társadalmi közeg elvárásait, igényeit az intézmény oktató-nevelő-kutató munkájával kapcsolatban.

Az intézményes együttműködési formák közé sorolom még a különböző országos és tárcaszintű főirányok, témák kutatásában való szervezett részvételt; egy-egy helyi, regionális kérdés tanulmányozására alakult kutatócsoportot, a testvéregyetemekkel, azok tanszékeivel kötött kutatási együttműködési megállapodást, vagy az országos, illetve a helyi párt- és állami szervektől kapott kollektív megbízásokat. A személyes együttműködés szintén egy-egy közös téma kutatása során alakulhat ki, s egészséges munkamegosztáshoz vezethet. Ugyancsak személyes jellegű az együttműködés az úgynevezett vendégoktatói rendszer, vagy a kutatási megbízás esetén, amikor egyének intézményekkel kötnek együttműködési megállapodást.

Együttműködés — legyen az akár intézményes, akár személyes — a kutatási tevékenység folyamán alakul ki. A probléma csak az, hogy a vidéki kutatóhelyek viszonylag kis mérete és a belső munkamegosztás csak elvétve teszi lehetővé a szer-

vezett *teamszerű* kutatások megvalósítását, így nagy többségben egyéni jellegű kutatásokat folytatnak; még akkor is, ha az kapcsolódik valamely nagyobb, kollektív témához, vállalkozáshoz.

Törekedni kell arra, hogy részben központi feladatokkal, részben helyi megbízásokkal segítsük elő a modern társadalomtudományok, kutatási módszerek vidéki meghonosítását és fejlődését, hozzájárulva ezzel a szükséges tudományos közélet, vitaszellem és az infrastrukturális feltételek (könyvtárszolgáltatás, informatika, számítástechnika stb.) megteremtéséhez is. A megfelelő tudományos légkör, a korszerű kutatás létrejöttének azonban megvannak a maga feltételei. Mindenekelőtt az, hogy az adott vagy a rokon tudományterületeken igen felkészült, invenciózus szakemberek működjenek, de fontos az is, hogy a tágabb környezet is honorálja, ösztönözze és segítse a tudományos kutatómunkát. Gondolhatunk itt akár a helyi vezetőtestületekre, a sajtóra, de akár egy jó értelmiségi közvéleményre, vagy a más városokban hasonló témákkal foglalkozó partnerek reagálására is.

A hazai felsőoktatás területi struktúrája, viszonylag szétszórta, sok kis intézményből álló rendszere csak kevés várost tesz alkalmassá arra, hogy széles területen, több tudományágban alakuljon ki színvonalas kutatás. Azt nem is tartom szükségesnek, hogy valamennyi régióban viszonylagos teljességre törekedjünk a társadalomtudományi kutatások fejlesztése során. Az viszont kívánatos lenne, hogy néhány regionális társadalomtudományi kutatóközpont kialakuljon, amely néhány területen egyedülálló kutatásokat folytatna, s így sajátos karaktere lehetne a hazai kutatóhálózatban. Másrészt kívánatos lenne, hogy kialakult bázisával integrálná, szervezné és segítené a régió más intézményeiben folyó társadalomtudományi kutatásokat. Természetesen a regionális kooperáció csakúgy, mint az országos kooperáció célja, csak a legfontosabb tudományos tevékenységek, teammunkához közelítő kutatások összefogása lehet, s hiba lenne, ha valamennyi kutatótevékenységre ki akarnák terjeszteni. A három egyetemi városban, ahol társadalomtudományi karok vannak — Debrecenben, Szegeden és Pécsen —, az egyetemek; míg Észak-Dunántúlon és Észak-Magyarországon elsősorban a veszprémi, illetve a miskolci akadémiai bizottságok lehetnének szervező központjai az egyes régiók társadalomtudományi kutatásainak.

Megoldandó probléma a regionális kooperáció kialakítása során az ágazati és a területi elv összehangolása, amelynek gátja — többek között — az intézmények széttagolt megyei és miniszteriális felügyelete, irányítása. Hogy szemléletesebb legyen elgondolásunk, egy példával mutatjuk be. Abból indulunk ki, hogy az egyetem — főképp a sokirányú képzést adó tudományegyetem — nem pusztán oktatási és tudományos feladatok ellátására hivatott, hanem összetételénél, a benne levő nagy szellemi erőnél fogva kulturális szervező és közéleti szerepet is vállal. Vita folyik a felsőoktatás jövőjéről. E vitában egyre határozottabban körvonalazódik az az álláspont, amely szerint a jelenlegi széttagolt intézményrendszer helyett — a két-, illetve háromszintű képzés kialakításával —, a felsőoktatási intézmények egymásra épülő hálózatát kellene létrehozni. A fentieket figyelembe véve a dél-magyarországi regionális kutatási kooperáció szervezeti felépítését, amelynek csirái már megvannak — véleményem szerint — a következőképpen alakíthatnák ki:

Vezető-szervező központ lehetne: a József Attila Tudományegyetem.

Társintézmények lennének: (meghatározott vezető szakmai szerepkörrel)

- a Szegedi Orvostudományi Egyetem,
- az MTA Szegedi Biológiai Kutatóközpontja,
- a MÉM Gabonakutató Intézete.

A JATE-hoz, mint „*anyaintézményhez*” kapcsolódhatna, mint „*fiókkintézmény*”:

- Juhász Gyula Tanárképző Főiskola,
- Bajai Tanítóképző Főiskola,
- Szarvasi Óvónőképző Intézet,
- Kecskeméti Óvónőképző Intézet.

Egyéb csatlakozó kutatóhelyek lehetnének:

- Élelmiszeripari Főiskola, Szeged,
- Haltenyésztési Kutató Intézet, Szarvas stb.

Nagyságánál, szellemi kapacitásánál fogva a *társadalomtudományokban a regionális központ a JATE Bölcsészettudományi, illetve Allam- és Jogtudományi Kara* lehetne.

A két karon közel kétszáz oktató dolgozik, közülük 2 akadémikus, 11-en a tudományok doktori, és körülbelül 60-an kandidátusi fokozattal rendelkeznek. Részt vesznek a „Köznevelés fejlesztése...”, a „Közigazgatás fejlesztése...” című országos főirányok kutatásaiban és olyan nagy tudományos vállalkozásokban is, mint a tízkötetes Magyarország története, a nyolckötetes világirodalom története, valamint a különböző szótárak és helytörténeti, néprajzi monográfiák készítésében, az országos jelentőségű és nemzetközi híru helyi folyóiratok, a Tiszatáj és a Kincskereső szerkesztésében. Kiemelkedő kutatásaik közé tartoznak az őstörténeti, a nemzetiségi, néprajzi, pedagógiai, kelet-európai, latin-amerikai, nyelv- és irodalomtudományi, szervezéstudományi, jogtörténeti, statisztikai, államigazgatási és helytörténeti kutatások néhány ága. A nemzetközi tudományos együttműködés keretében az újvidéki, az odesszai, a lódzi és a lipcei egyetemmel tartanak fenn szorosabb kapcsolatot. Kezdeti lépéseket tettek a környező országok egyetemeinek magyar tanszékeivel való együttműködés kialakítására (kolozsvári, pozsonyi, ungvári egyetem).

A társadalomtudományi kutatásokban Szegeden — noha vannak kiemelkedő tudós egyéniségek — jelentősebb tudományos iskolákról (amilyen például Debrecenben Szabó István, Barta János, vagy Bárczi Géza körül kialakult) nem beszélhetünk. Ezek kialakítása a jövő feladata. A szegedi régió nagy problémája a társadalomtudományokban a közgazdasági, szociológiai kutatások hiánya, amelyet a városban működő öt felsőoktatási intézmény közös marxizmus—leninizmus intézete valamiképpen pótolhatna. Az anyaintézményhez szervezetiesleg is kapcsolódna a *Juhász Gyula Tanárképző Főiskola*, a *bajai Tanítóképző Főiskola*, a *kecskeméti* és a *szarvasi óvónőképző intézet*, amelyek oktató és kutató munkáját a JATE orientálná és koordinálná. Ugyancsak koordináló feladatot látna el a Somogyi-könyvtár, és a régióhoz tartozó három megye *levéltári és múzeumi* kutatásai vonatkozásában. A regionális kooperáció szakmai-testületi hátterét vagy az MTA Szegedi Akadémiai Bizottsága, vagy — annak védnöksége alatt — az együttműködésben részt vevő intézmények arányos képviseletére épülő, regionális tudományos koordináló bizottság alkotná. Ennek a testületnek a gondjára kellene bízni a régió havonta megjelenő tudományos folyóiratát is. Javaslatom csak vázlatos — és bizonyára erősen vitatható, mert kellően még ki nem dolgozott — illusztrálásaként szolgált egy regionális kutatási kooperáció lehetséges szervezetének.

Meg kell jegyezmem, hogy a szervezet önmagában nagyon keveset jelent. Ahhoz, hogy a regionális kooperáció célrendszerét, tartalmi feladatait és tevékenységrendszert teljes mélységében feltárjuk, a benne rejlő lehetőségeket és problémákat érzékeltecssük, egy, már valamelyest működő modell tapasztalataira kellene támaszkodnunk.

Úgy véljük, hogy a regionális kooperáció nemcsak a megyehatárokon és az intézmények falain törne át, hanem elvezetne közigazgatásunk és főhatósági irányításunk számtalan megoldatlan problémájához is, melynek elemzésére itt nincs módunk.

4. ÖSSZEGEZÉS — JAVASLATOK

Régióként áttekintve a társadalomtudományi kutatások helyzetét, azt látjuk, hogy egyetlen térségben sem alakult ki olyan kutatóbázis, amely a társadalomtudományok valamennyi ágára kiterjedően folytatna tudományos kutatómunkát. Megállapíthatjuk, hogy a társadalomtudományok művelésének országos problémái, gondjai, a vidéki kutatóhelyeken általában élesebben mutatkoznak, miután ezek többségükben nem főhivatás-szerűen végzik kutatómunkájukat.

A vidéki társadalomtudományi kutatásokban ma még nincs kialakult munkamegosztás, ennek ellenére egyes felsőoktatási intézmények — a korszerű kutatásszervezés követelményeit figyelembe véve — kezdik kialakítani sajátos intézményi kutatási profiljukat; amelyhez hozzájárul egyrészt az országos kutatási főirányokban,

témákban való részvétel, másrészt a kiemelkedőbb oktatók köré szerveződő jelentős kutatások, az alakuló tudományos iskolák léte.)

A vidéki társadalomtudományi kutatásokra azonban nagyrészt a tematikai szétosztottság és a koordinálatlanság a jellemző. Tekintettel arra, hogy hazánkban a főhivatású társadalomtudományi intézeteket szinte kizárólag diszciplináris alapon szervezték, a felsőoktatási kutatóhelyek elsődleges tudományszervezési feladata lehet, hogy az oktatást fejlesztő kutatások mellett törekedjenek, egyrészt a főhivatású kutatóintézetek által nem művelt tudományágak fejlesztésére, másrészt az újonnan keletkező tudományterületek, valamint a komplex, problémacentrikus kutatások szervezésére. Ez utóbbira — összetételüknél, szellemi kapacitásuknál fogva — leginkább az egyetemek alkalmasak, ezért szükség van az egyetemek között egyfajta munkamegosztás kialakítására, hogy a kutatásokat ott végezzék, ahol arra a feltételek leginkább adottak. Ugyanakkor — a társadalomtudományi kutatások sajátosságait szem előtt tartva — lehetőséget kell hagyni arra, hogy egy-egy tudományágban, témában, párhuzamos kutatások, kutatási irányzatok is kialakuljanak, ily módon biztosítva a monopóliumot kiküszöbölését, a viták lehetőségét, egymás kontrollját.

A magyar társadalomtudományi kutatóknak és a vidéki kutatóknak is egyik nagy gondja az, hogy a szélesebb közvéleményhez eljutó színvonalas publikációs lehetőségek meglehetősen hiányosak. A tudományos szakfolyóiratok belterjesek, nagyrészt csak a szűkebb szakmai közvéleményre tarthatnak számot. Így a szélesebb társadalmi hatás elérésére törekvő kutatók mindenképpen csalódnak, s miután visszajelzést, értékelést csak a szűkebb szakmától kapnak, annak igényeit, elvárásait igyekeznek teljesíteni, egyre inkább eltávolodva a társadalomtudományok valóságfeltáró-alakító funkcióitól. Ez „a tudomány a kutatókért” szemlélet magával hozza a túlzott specializációt, a módszertani bűvködést és a nyelvi ezoterizmust is, amely néhány társadalomtudományi szakfolyóiratnál addig megy el, hogy már a társtudományok művelői számára is hozzáférhetetlen, érthetetlen cikkeket közöl. A másik oldalon viszont ott állnak nagy számban a különböző helyi szemlék és helyi tudományos közlemények, amelyek javarészt szintén hatástalanok mind a tudomány fejlődésére, mind a helyi politikára, kultúrpolitikára; mivel többnyire karakter nélküliek, ritkán jelennek meg, és csak szűk körben olvassák őket, s színvonaluk is igen sok kívánnivalót hagy maga után.

Ezen ellentmondás feloldására — úgy vélem — indokolt lenne megvizsgálni néhány társadalomtudományi vagy regionális tudományos folyóirat alapításának lehetőségét. (Például Szegeden, Pécsen, Debrecenben.) Ugyancsak indokolt lenne megvizsgálni vidéki kiadó(k) létesítésének lehetőségét is. Az új fórumok remélhetőleg méltó vetélytársai lennének egymásnak, valamint a meglévő kiadóknak és folyóiratoknak; szellemi pezsgést hozva egy-egy régióba, s szellemi pezsgést hozva az ország kulturális-tudományos életébe. Jó példa lehet erre a meglévő vidéki irodalmi, kulturális folyóiratok (Tiszatáj, Alföld, Jelenkor stb.) helye, növekvő szerepe az ország szellemi életében.

A másik gond, hogy miként lehetne a tematikai szétszórtságban és a kutatások koordinálatlanságán segíteni. Erre egyrészt az országos és tárcaszintű kutatási főirányokban való fokozottabb részvétel adhat módot, másrészt a vidéki akadémiai bizottságok, illetve a három vidéki társadalomtudományi egyetem — regionális kutatási kooperációt szervező — munkája teremtheti meg a korszerűbb kutatás feltételeit, az egyetemes, az országos és a helyi társadalomtudományi igényeknek megfelelő kutatási feladatok kijelölésével. A kutatások koordinálását segítheti a témanyilvántartási rendszer korszerűsítése és az ezzel kapcsolatos fontosabb információk közzététele is.

A vidéki kutatógárda megfelelő utánpótlása érdekében szükség van arra, hogy egyrészt minél több nagy kutatási tapasztalattal rendelkező, iskolateremtő egyéniséget hívjanak meg tanszékvezetőnek, másrészt az eddigieknél több tudományos gyakorlati státuszt, valamint több kutatási segéderői státuszt kapjanak a vidéki egyetemeken. Gondoskodni kell a kutatási időszak rendszerének (5 évenként 1 kutatóév)

bevezetéséről, a külföldi tanulmányutakon való arányosabb részvételük biztosításáról, a belföldi utazási keretek növeléséről, nemzetközi tudományos kapcsolataik bővítéséről.

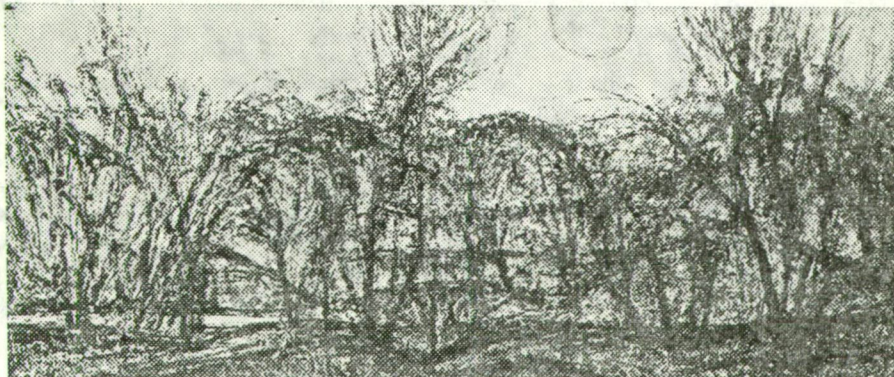
Az egyes régiókban mutatkozó tudományági aránytalanságokat a lehetőség szerint csökkenteni kell. Jó példa erre a miskolci jogi kar létesítéséről, valamint a szociológiai oktatásról hozott tudománypolitikai határozat, amely szerint az általános szociológia oktatását fokozatosan kötelezővé kell tenni a tudományegyetemek jogi karain, az orvostudományi egyetemeken és a bölcsészettudományi karok megfelelő szakain, második lépésként — az oktatói káderállomány biztosításával párhuzamosan — a műszaki és az agrár felsőoktatásban, végül pedig a tanár- és tanítóképző főiskolákon. A határozat végrehajtása megkezdődött, remény van arra, hogy ily módon a vidéki kutatásokban olyannyira hiányolt szociológiának is megfelelő bázist teremtenek. Másrészt — úgy vélem — nagy előrelépést jelentene, ha a több felsőoktatási intézménnyel rendelkező városokban a közös tantárgyak jobb oktatására, kutatására, közös intézeteket hoznának létre.

A vidéki társadalomtudományi kutatások feltételeit nagymértékben javíthatná a tudományos infrastruktúra-szolgáltatás korszerűsítése, az e célra meglévő erőforrások koncentrálása. Ebben fokozott együttműködésre van szükség az OM- és a KM-intézmények között, mivel például egy-egy korszerű tudományos szakkönyvtár és számítógépes szolgáltatás kialakítása csak így, közös összefogással, az erőforrások egyesítésével képzelhető el, működtetése is csak így hatékony és gazdaságos.

A vidéki tudományos élet sajátos gondjait, problémáit nemcsak a helybeliek, de az egész magyar tudományos élet megérzi. Ezek a gondok túlnyúlnak határainkon is, hiszen a magyarság egyharmada határainkon kívül, zömmel a szomszédos országokban él. Erdei Ferenc „nemzeti tudományoknak” nevezte a társadalomtudományok azon csoportját, amely a nemzeti lét és tudat kutatására irányult (magyar nyelv, irodalom, néprajz, történelem stb.). Úgy vélem, hogy a határainkon kívül élő magyar nemzeti kisebbséggel kapcsolatos kutatásokban a hazai társadalomkutatóknak sok pótolandó feladata és növekvő felelősége van. Másrészt tudom azt, hogy a vidéki kutatások gondjainak és problémáinak csökkentéséhez, illetve megoldásához, a fővárosban kell megtenni a legfontosabb lépéseket.

Erre — úgy vélem — megvan a szándék, hiszen politikai és tudományos életünk vezetői, de a fővárosi tudományos kutatók többsége is érdekelt a *magyar vidék tudományos-kulturális életének fejlesztésében, gondjainak csökkentésében*. Részben, mert igen sokan közülük vidékről származnak, de főként azért, mert tapasztalják, hogy a vidéki társadalomtudományi kutatások gondja, problémája nem pusztán a vidéki kutatókat sújtja, hanem kihat egész közösségünkre, közéletünkre.

Bakos István tanulmányát a szerkesztőség vitaindítónak szánja. A hozzászólókat kérjük: kéziratukat március 20-ig juttassák el hozzánk. (A szerk.)

FONTOS SÁNDOR: FÁK